
Мирослава АНТОНОВИЧ,

кандидат філологічних наук, доцент
кафедри англійської філології Прикарпатського університету,
ст. н. с. Львівської лабораторії прав людини АН України

ЮРИДИЧНА ТЕРМІНОЛОГІЯ З ПРАВ ЛЮДИНИ: ПОХОДЖЕННЯ, ТЛУМАЧЕННЯ, ФУНКЦІОНУВАННЯ

*«ignorantis terminis ignoratur et ars»
(Jogn Rastel) [1]*

Нині зростає тенденція до використання юридичних термінів з прав людини не тільки в міжнародних актах, національних законодавствах, в судочинстві, але також і в політиці, управлінні та в інших сферах життя. Терміни з прав людини належать до тих юридичних термінів, які найчастіше використовуються людьми в щоденному житті, оскільки вони зрозумілі, актуальні, мають високий емоційний, навіть риторичний потенціал. За словами С. Доннеллі, «права та зусилля зрозуміти їхнє значення і функцію стали найважливішими темами головного діалогу двадцятого століття» [2].

Під юридичною термінологією з прав людини ми розуміємо відкриту систему слів та словосполучень, які використовуються в нормах міжнародного та внутрішньодержавного права щодо прав людини та в інших сферах суспільного життя і виражають поняття, які належать до сфери прав людини.

Тлумачення терміна «права людини»

Перше систематичне тлумачення мови «прав» було здійснене В. Н. Хохфельдом (1879–1918). Він стверджував, що слово right (право) використовується як родове поняття і означає будь-який вид юридично переваги, а саме claim (вимога, претензія), privilege (привілей), power (здатність, можливість) чи immunity (пільга) [3]. У найвужчому смислі, згідно з Хохфельдом, термін right (право) співвідноситься з терміном duty (обов'язок) і найближчим синонімом його є claim (вимога, претензія) [4].

У подальшому було багато спроб інтерпретувати поняття «право» [5], котрі засвідчили складність даної проблеми, а, очевидно, і неможливість однозначного тлумачення природи прав, оскільки вони можуть використовуватися в найрізноманітніших контекстах і аналізуватися з різних точок зору. Тлумачення аналізованого поняття в Black's Law Dictionary підтверджує зазначене нами вище. Термін «right» (право) визначається тут таким чином: «...в абстрактному смислі означає справедливість, етичність або узгодження з нормами закону чи моральними принципами. В цьому значенні він відповідає одному із значень латинського терміна «jus» і означає право абстрактно, як основу всіх прав чи комплекс моральних принципів, що надають характеру справедливості всьому позитивному праву... В конкретному смислі можливість, привілей, здібність чи вимога однієї особи до іншої. Як правило, права визначаються як «можливості вільно діяти». Основні права належать людям від природи як особистостям, і існують до їх визнання позитивним правом. ...В юридичному смислі «право»

справедливо визначають як «здатність однієї людини контролювати з дозволу і за допомогою держави за діями інших» [6]. У цій же статті словника Х. К. Блека подаються ще декілька значень терміна right (право).

Отже, термін «право» у тому значенні, яке він має в словосполученні «права людини», виходить за межі тільки певних можливостей людини, необхідних для її існування та розвитку в конкретно-історичних умовах, як він тлумачиться у вітчизняній юридичній науці. Цей термін може означати також вимогу, претензію, привілей тощо.

Походження та розвиток термінології з прав людини

Термін «права людини» (англ. human rights) був вперше вжитий не так давно — у 1942 р., коли 26 держав-союзниць в Декларації ООН висловили своє тверде переконання в тому, «що повна перемога над ворогами є надзвичайно важливою для захисту життя, свободи, незалежності та релігійної свободи, а також для забезпечення прав людини і справедливості як на власній території, так і на інших територіях» [7]. Цей термін замінив термін «природні права» (англ. natural rights) і пізніший термін «права чоловіка» (англ. the rights of man), який не завжди сприймався як такий, що включав права жінок.

Попередниками слова «права» (англ. rights) були слова «вольності» (англ. liberties) та «привілеї» (англ. franchises). Деякі філософи навіть ототожнювали ці терміни. Так, Томас Гоббс вказував на часте змішування латинських термінів «jus» і «lex», англ. «right» і «law» (укр. «право» і «закон»), хоч їх слід розрізняти, оскільки right (право) полягає в свободі щось робити чи утримуватися від чогось, в той час як law (закон) обмежує і зобов'язує; отже law і right (закон і право) відрізняються так само як obligation і liberty (обов'язок і воля) [8].

На думку Дж. Холта, rights (права) є, можливо, ширшим терміном ніж liberties (вольності), оскільки «правами» можна користуватися за звичаєм, у той час як «вольності» більше схожі на привілеї, котрі надаються [9].

Латинський термін «jus» (право) в аналізованому значенні знаходимо вже в працях римського філософа М. Т. Ціцерона, як, наприклад, *uxores eodem iure sunt quo viri* «мати ті самі права» тощо [10]. В кінці XII на початку XIII ст. в англійських хартіях використовувався латинський термін «*iura coronaе*», що передавав поняття «rights of the Crown» (права корони), яке через ідею «rights of the kingdom» (права королівства) набуло значення «права вільних людей королівства». Так, у «Великій хартії» вольності надаються не королівству, а вільним людям королівства [11].

Ідею природних прав знаходимо в працях Дж. Локка. Зокрема у «Другому трактаті про державне правління» термін «право» використовується досить часто в таких словосполученнях як «a right of punish the offender» (право покарати злочинця), «a right of property» (право власності) тощо [12].

Наступним важливим етапом розвитку мови прав стало XVII–XVIII ст., коли були прийняті Англійська петиція про права (1628), Англійський білль про права (1689), Американська декларація про незалежність (1776), Вірджинська декларація про права (1776) тощо. В цьому переліку можемо назвати Українську Конституцію Пилипа Орлика (1710), першу демократичну Конституцію в світі, котра гарантувала чимало прав і свобод.

Наступною хвилею в розвитку мови прав людини стало XX ст., і, як вважає Г. Бургерс, цей розвиток ще не досяг кульмінації [13]. Термінологія з прав людини значно збагатилась і була детально розроблена з прийняттям «Загальної декларації прав людини», Міжнародних пактів 1966 р., інших міжнародних актів з прав людини. Процес уніфікації цієї термінології досі триває.

Розвиток української термінології з прав людини

Український термін «право» аналогічно латинському терміну «jus» має декілька значень, серед яких: 1) законодавство, система встановлених або санкціонованих державою загальнообов'язкових правил (норм) поведінки (що відповідає англ. термінові «law») і 2) обумовлена певними обставинами підстава, здатність, можливість робити, чинити будь-що, користуватися будь-чим тощо (що відповідає англ. термінові «right») [14].

Українська термінологія з прав людини бере витoki з Руської Правди, міжнародних договорів та інших юридичних актів Київської Русі. Так, в договорі між Візантією та Руссю 912 р. зафіксовано право людини, звинуваченої у злочині, на розгляд її справи судом: «Злочин нехай настільки певно буде доведений доказами, щоб судді мали віру до цих доказів» [15]. Зауважимо, що існувала ця норма задовго до Великої хартії вольностей (Magna Carta) 1215 р., ст. 39 котрої проголошувала, що «жодна вільна людина не може бути схоплена, ув'язнена, позбавлена майна, вигнана з країни... інакше, ніж за законним вирокom перів чи за законом країни» [16].

За Руською Правдою в Київській Русі не було смертної кари, поважалось право власності («Якщо хто візьме чужого коня, або зброю, або одяг і господар впізнає їх у когось в своїй окрузі, то він має право взяти свою власність і стягнути за образу 3 гривні» [17]). Становище жінки за давньоруським правом було набагато вищим, ніж за римським та давньогерманським правом, перед лицем котрих жінка, донька, дружина, мати завжди потребували опікуна й виступали все життя неправомочними. Навпаки, в Україні жінка за життя чоловіка зберігала своє окреме майно, яке й після його смерті не входило до спільної спадщини: жінка сама ставала повноправною головою родини («Якщо жінка залишається після чоловіка вдовою, то дати їй частину з майна, а що дав їй чоловік при житті своєму, те залишається їй поверх того...») [18].

Пакти і Конституції законів та вольностей Війська Запорозького між ясновельможним паном Пилипом Орликом, новообраним Гетьманом Війська Запорозького та між старшиною, полковниками, а також названим Військом Запорозьким 1710 року включають статті про захист недоторканності законів і вольностей; про право власності не тільки Гетьмана, але й ченців, священників, бездітних удів, виборних і рядових козаків, двірських слуг і приватних осіб; про право обирати козацьких і простих урядників, а особливо полковників вільним волевиявленням і голосуванням; про право вдів козаків, їхніх дружин та дітей-сиріт, жінок, чоловіки яких перебувають на війні або на інших військових службах, бути вільними від загальних повинностей та сплати податків [19].

Наступним важливим кроком у проголошенні прав людини в Україні була доба Української Народної Республіки та Західно-Української Народної Республіки. III Універсал Української Центральної Ради проголошував «свободу слова, друку, віри, зібрань, союзів, страйків, недоторканності особи і мешкання, право і можливість уживання місцевих мов у зносинах з усіма установами» [20]. Російському, єврейському, польському й іншим народам в Україні надавалась національно-персональна автономія для забезпечення їм права і свободи самоврядування в справах їх національного життя [21]. В IV Універсалі Української Центральної Ради проголошувалося: «В самостійній Українській Народній Республіці нації користуватимуться правом національно-персональної автономії, признаними за ними законом 9-го січня» [22]. Ідеться про Закон Української Центральної Ради «Про національно-персональну автономію» від 9 січня 1918 р., котрий надавав кожній з націй, що населяли Україну, «право в межах Української Народної Республіки на національно-персональну автономію: тобто право на самостійне влаштування свого національного життя, що здійснюється через органи Національного Союзу...» [23]. Жодна європейська держава не мала такого закону. Перший товариш секретаря з Єврейських справ у розширеному Генеральному секретаріаті Моше Зільберфарб порівнював цей закон з діяннями Великої Французької революції. В той час як остання проголошувала права людини, український закон проголошував права націй [24].

Конституція Української Народної Республіки 1918 р., Проект Основного Державного Закону Української Народної Республіки значну увагу приділяли правам громадян України. В обох актах були статті про рівність прав чоловіків та жінок без «ріжниць віри, народности та походження»; ніхто не міг бути затриманий на території УНР без судового наказу інакше, як на гарячій вчинку; мешкання (домашнє огнище) громадянина визнавалося недоторканим; «ревізія (трус)» могла відбутися тільки на підставі судового наказу та у випадках, що їх передбачає закон; встановлювалася «листова тайна»; забезпечувалися вольність сумління і віри, а також зміни віросповідання; всі визнані державою віросповідання мали право «уряджувати публічні набожества, виконувати релігійні обряди і засновувати релігійні товариства»; оголошувалася повна свобода «перемін місця пробування» (повна воля зміни місця побуту і перенесення своєї власності в межах держави, право емігрувати за межі держави, за винятком випадків, що їх зазначено в законі) [25] тощо.

Термінологію з прав людини, яка вживалась у 20–30-х роках, знаходимо і в декретах та постановах Ради Народних Комісарів, як, наприклад, в декреті «Про звільнення від військової служби по релігійних пересвідченнях» 1921 р., де особам, що не можуть за своїми релігійними пересвідченнями брати участь у військовій службі, надається право, за постановою Народного Суду, «замінити її на означений речинець призову його ровесників санітарною службою...» [26]. В постанові Ради Народних Комісарів 1921 р. «Про забезпечення професора В. Данилевського» за надзвичайні наукові заслуги та високу культурно-просвітницьку діяльність йому гарантується недоторканність помешкання та майна, яким він особисто користується [27].

Наступним етапом розвитку української термінології з прав людини був період Української РСР, що, з одного боку, не міг не стати дуже важливим періодом розвитку аналізованих термінів у зв'язку з прийняттям численних міжнародних актів з прав людини, а, з іншого боку, це був період свавільного втручання в українську мову, насильницького реформування в напрямку зближення та злиття її з російською мовою. Документи, матеріали 20–50-х років приводились у відповідність з новоприйнятою орфографією; виправлення, інші мовні зміни при цьому не застерігалися.

Конституції УРСР 1937 та 1978 років включали окремі розділи з основних прав та обов'язків громадян, однак розміщення їх після розділів з основ суспільного ладу і політики свідчило про пріоритет держави, суспільства над особою, громадянином. У першу чергу проголошувались економічні, культурні права [28]. Серед політичних прав декларувалося право об'єднуватись у політичні партії, що за умов монопартійного режиму сприймалося як фікція. Низка прав, проголошених навіть у Конституції УРСР 1919 р., в Конституціях 1937 та 1978 років відсутня, як, наприклад, «право притулку всім чужинцям, що терплять пересліди за релігійні проступки, а також за проступки направлені проти інтересів уряду, забороняючого інтереси буржуазних класів» [29]. Не проголошувалося в цих Конституціях і право на зміну місця проживання, право на страйк тощо.

Значним етапом у розвитку української термінології з прав людини стало прийняття Конституції України 28 червня 1996 р., яка включає розділ 2 «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина», що повністю узгоджений з міжнародно-правовими актами з прав людини. 42 статті цього розділу безпосередньо визначають права і свободи людини і громадянина, і, як зазначено в ст. 22, вони не є вищепними. Можемо говорити про певну риторику прав людини в Конституції України. Серед нових термінів з прав людини, котрі не використовувались у законодавстві України досі, зазначимо такі терміни, як «право на вільний розвиток особистості» (ст. 23); «право на життя» (ст. 27); «право на підприємницьку діяльність» (ст. 42); «право на безпечне для життя і здоров'я довкілля» (ст. 50); «право знати свої права і обов'язки» (ст. 57) тощо. Термінам з прав людини в тексті Конституції дається тлумачення.

Функціонування юридичної термінології з прав людини

Юридичний термін «право» виражає родові поняття і, як правило, вживається у сполученні з іншими словами, що конкретизують його значення, як ось «право на освіту», «право на свободу та особисту недоторканність» тощо.

Такі терміни-словосполучення можуть в свою чергу виражати родові поняття щодо інших виразів. Так, термін «право на життя» є родовим по відношенню до словосполучення «право на життя матері і ненародженої дитини» тощо. Як зазначає К. Веллман, право людини на життя передбачає, що «смертна кара з точки зору моралі є завжди зло, або що не є злом убити когось, захищаючи своє життя, або що вбивця втрачає своє право не бути страченим, або що держава повинна надати кожному із своїх громадян засоби для існування, або що смертельно хворий може дозволити лікареві здійснити акт ефтаназії, відмовившись від свого права на життя» [30].

Відзначимо, що абсолютно однакові за формою терміни з прав людини можуть мати відмінне значення та тлумачення в законодавствах різних держав. З одного боку, в Американській конвенції з прав людини проголошується право на захист життя з моменту зачаття [31], з іншого — Загальна декларація прав людини, інші міжнародні акти з прав людини не включають таких уточнень права на життя.

Нині група націй добивається зміни визначення змісту терміна «права людини». Такі держави як Китай, Колумбія, Куба, Індонезія, Ірак, Іран, Лівія, Малайзія та інші намагаються довести, що в той час, як права людини є загальними за своєю природою, їх слід розглядати в контексті динамічного й еволюційного процесу укладання міжнародних норм, пам'ятаючи про важливість національних і регіональних особливостей та різного історичного, культурного і релігійного тла. Таким чином, про універсальність прав людини можна говорити на рівні термінології, слів, переліку їх у міжнародному праві як ідеальних стандартів.

Проблеми уніфікації української термінології з прав людини

Аналіз текстів чинної та попередніх Конституцій України, законів України, що торкаються прав людини, міжнародних актів з прав людини англійською мовою та їх українських перекладів засвідчує, що перед українською термінологією з прав людини стоять ті самі проблеми, що і перед правничою термінологією в цілому, на яких акцентувалась увага на конференціях з питань кодифікації українського законодавства, організованих Українською Правничою Фундацією [32].

З одного боку, терміни з прав людини входять до терміносистеми міжнародного права. З іншого — вони є невід'ємною частиною внутрішнього права, а отже, згідно Віденської конвенції про право договорів 1969 р., можуть мати специфічні значення, відмінні від тих, які властиві їм у міжнародно-правових актах. Встановивши (згідно законів «Про дію міжнародних договорів на території України» 1991 р., «Про міжнародні договори України» 1993 р.), що укладені і належним чином ратифіковані Україною міжнародні договори становлять невід'ємну частину національного законодавства, Україна тим самим поставила завдання уніфікувати українську правничу термінологію, зокрема з прав людини, привести її у відповідність з міжнародною термінологією з прав людини.

У процесі уніфікації термінів з прав людини важливою є проблема відповідності українського терміна аналогічному термінові в міжнародному праві. Так, наприклад, англ. термін «right to a nationality» відповідає українському термінові «право на громадянство», а не на національність, оскільки англ. слово «nationality» означає належність до держави. Термін «nation» в англійській мові має поряд із значенням «нація, народ» також значення «держави», на відміну від українського терміна «нація», котрий

не сприймається як синонім слова «держава». Однак, «Словник української мови» поряд із значенням цього слова «конкретно-історична форма спільності людей» подає його друге значення «держава, країна» [33]. Адже саме в цьому смислі воно вживається в назві «Організація Об'єднаних Націй» (тобто держав).

За відсутності повного чи приблизного еквівалента міжнародного терміна слід вживати термін, що передає аналогічне поняття в українській мові. Наведемо приклад з англ. терміном «privacy», використаним у ст. 12 Загальної декларації прав людини: «ніхто не може зазнавати безпідставного втручання у його особисте і сімейне життя...» [34]. Англійський термін «privacy» перекладається тут як «особисте життя». Таку саму норму включено до Конституції України (ст. 32). Зауважимо, що термін «особисте життя» не зовсім точно передає поняття, що його виражає англ. «privacy» — стан усамітнення. В американських судах це право тлумачиться як «свобода від нагляду чи розкриття (оприлюднення) приватних справ», а також ширше, як «свобода займатися певною діяльністю» і «робити вибір без втручання керівництва» [35].

Часто виникають труднощі з перекладом юридичних термінів, використаних у міжнародно-правових актах, коли тлумачення понять, що передаються ними, не наводяться. Так, право на розвиток (right to development) як колективне право людей отримало в Ріо-де-Жанейрівській Декларації про навколишнє середовище і розвиток 1992 р. подальше уточнення як right to sustainable development. В українських джерелах знаходимо переклад його як «сталий розвиток» [36], що є калькою російського терміна «устойчивое развитие». Між тим, думки про невдалий переклад «устойчивое развитие» висловлювалися самими російськими юристами [37]. Слово «sustain» означає «підтримувати» і з суфіксом -able перекладається як «підтримуваний». Одне із значень дієслова «підтримувати» — продовжувати будь-що, не давати припинитися; зберігати, тримати в певному стані [38]. Отже, терміни «підтримуваний» і «сталий» можна вважати синонімами і використання словосполучення «сталий розвиток» як переклад англ. sustainable development цілком прийнятне.

Актуальною проблемою, яка стоїть перед українською термінологією з прав людини, як і перед термінологією з міжнародного права в цілому, є проблема відбору національного чи міжнародного терміна [39]. Якому термінові надати перевагу: імплементація (від лат. implementum — наповнення) чи впровадження, тортури (від лат. fortor — кат) чи катування тощо. Текст Конституції України свідчить про те, що намітилася тенденція до використання традиційно національних термінів з прав людини. Так, якщо в українському перекладі Загальної декларації прав людини в ст. 5: «ніхто не повинен зазнавати тортур...» вжито термін «тортури», то в Конституції України в ст. 28: «ніхто не може бути підданий катуванню» використано термін «катування».

Недоліком термінології з прав людини можна вважати й використання кальок, переважно з російської мови, для позначення понять зі сфери прав людини, як, наприклад, навколишнє середовище, соціальне забезпечення тощо. В чинній Конституції України також намітилася тенденція до використання національних термінів, як, наприклад, у ст. 50: «Кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля...». Заслуга в цьому, очевидно, Української комісії з питань правничої термінології, котра проводила мовну експертизу тексту проекту Конституції.

Отже, термінологія з прав людини як відкрита система одночасно входить як до термінології міжнародного, так і внутрішньодержавного права, що робить проблему її уніфікації особливо актуальною. Вирішенню цієї проблеми сприяло б укладання словників термінів з прав людини (тезаурисів, тлумачних, дво- чи багатомовних тощо) [40]. Тільки після укладання таких словників можна буде виробити засади уніфікації української термінології з прав людини.

ПРИМІТКИ:

[1]. «Той, хто не знає термінів науки, обов'язково не знає й самої науки». Див.: Rastel J. *The Expositions of the Terms of the Laws of England*. — 1526–1527. — Fol. Aiiia-b.

- [2]. Donnelly S. *The Language and Uses of Rights: a Biopsy of American Jurisprudence in the Twentieth Century*. — Lanham, N. Y., Lnd: University Press of America, 1994. — P. 1.
- [3]. Hohfeld W. N. *Fundamental Legal Conceptions as Applied in Judicial Reaaoning*. — Westport: Greenwood Press, 1978. — P. 71.
- [4]. Там само.
- [5]. Див.: Wellman C. *A Theory of Rights. Persons under Laws, Institutions and Morals*. — Rowman and Allanheid Publishers, 1985. — P. 57; Hart H. L. A. *Definition and Theory in Jurisprudence* // *Law Quarterly Univ. Press*, 1977/ — V. 70. — p. 12–13; Dworkin R. *Talking Rights Seriously*. — Cambridge, Mass.: Harvard Univ. Press, 1977.— 82–85; Рабінович П. М. *Основні права людини: поняття, класифікації, тенденції* // *Український часопис прав людини*. — 1995. № 1. — С. 15–18; та ін.
- [6]. *Black's Law Dictionary*. — St. Paul, Minn.: West Publishing Co., 1991. — P. 919.
- [7]. Lawson E. *Encyclopedia of Human Rights*. — N. Y., Wash., Lnd.: Taylor & Francis Inc., 1991. — P. IX.
- [8]. *The English Works of Thomas Hobbes*. — 1839. — V. 3. — P. 117.
- [9]. Holt J. C. *Magna Carts and Medieval Government*. — Lnd., Ronceverte: Hambledon Press, 1985. — P. 205.
- [10]. Simpson D. P. *Cassell's New Latin Dictionary*. — 1968. — P. 331.
- [11]. Holt J. C. Вказ. праця. — P. 210
- [12]. Locke J. *Two Tretises of Government*. — 1963. P. 312, 341.
- [13]. Burgers H. *The Road to San-Francisco: The Revival of the Human Rights Idea in the Twentieth Century* // *Human Rights Quarterly*. — 1992. — Vol. 14. — P. 447.
- [14]. Див. *Словник української мови: В 11 т. — Т. 7. — К.: Наук. думка, 1976. — С. 506.*
- [15]. *Літопис Руський / За Іпатським списком переклав Л. Махновець. — К.: Дніпро, 1989. — С. 20.*
- [16]. *Magna Carta, The Great Charter. Four on Magna Carta and History of our Liberty*. — 1965. P. 132.
- [17]. *Правда Русская. II. Комментарии / Под ред. Акад. Б. Д. Грекова. — М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1947. — С. 99.*
- [18]. Там само, с. 640.
- [19]. *Пакти та Конституції законів та вольностей Війська Запорозького // Історія українського конституціоналізму (в документах): Міжнародний Юридичний Форум. — Гута-Синьогора, 1996. — С. 7–10.*
- [20]. III Універсал Української Центральної Ради // Там само, ст. 20.
- [21]. Там само.
- [22]. IV Універсал Української Центральної Ради // Там само, с. 23.
- [23]. *Закон Української Центральної Ради про національно-персональну автономію // Національні відносини в Україні у хх ст. — К.: Наук. думка, 1994. — С. 71.*
- [24]. Див.: Гунчак Т. *Симон Петлюра та євреї. — К.: Либідь, 1993. — С. 8.*
- [25]. Див.: *Конституція Української Народної Республіки 1918 р.; Основний Державний Закон Української Народної Республіки (Проект) // Історія українського конституціоналізму (в документах), с. 24, 32–35.*
- [26]. *Збір законів і розпоряджень, 2-е вид. — 1921. — № 1. — С. 21.*
- [27]. *Збір законів і розпоряджень, 2-е вид. — 1921. — № 6. — С. 193.*
- [28]. *Конституція (Основний Закон) УРСР 1937 р.; Конституція (Основний Закон) УРСР 1978 р. // Історія українського конституціоналізму (в документах), сс. 62–63, 69–72.*
- [29]. *Конституція Української Соціалістичної Радянської республіки // Там само, с. 50.*
- [30]. Wellman C. Вказ. праця. — P. 2.
- [31]. *American Convention on Human Rights opened for signature 22 Nov. 1969, O.A.S.T.S. No. 36 (entered into force 18 Jul/ 1978).*

- [32]. Див.: Головатий С. Про потребу укладання словників української правничої термінології // Українське право. — 1994. — Ч. 1. — С. 55; Головатий С. Проблеми термінології у новій кодифікації українського законодавства // Стан кодифікаційного процесу в Україні / Тези III Всеукраїнської конференції. — К., 1995. — С. 127.
- [33]. Словник української мови: В 11 т. — Т. V. — К.: Наук. думка, 1974. — С. 232–233.
- [34]. Загальна декларація прав людини // Права людини: Міжнародні договори України. — К.: Юрінформ, 1992. — С. 20.
- [35]. Див.: Glendon M.A. Rights Talk.: the Impoverishment of Political Discourse. — N. Y.: Free Press, 1991. — P. 57.
- [36]. Див.: Біттнер О. Людина у світі економіки // Урядовий кур'єр. — 25 липня 1996. — С. 12.
- [37]. Див.: Перчихин Ю. А. Может ли развитие быть устойчивым или о языкознании // Глобе-Россия. Информационный бюллетень. Международная организация парламентариев за сбалансированную окружающую среду. — 1995. — № 2. — С. 2.
- [38]. Словник української мови. — Т. VI. — С. 517.
- [39]. Див.: Антонович М. Уніфікація термінології міжнародного права // Політика і час. — 1996. — № 11. — С. 65–68.
- [40]. Прикладами таких словників на матеріалі англійської та російської мов можуть бути: Marie J. Glossary of Human Rights: Basic Terms in Universal and Regional Instruments English-French. — Paris: Edition de la Maison des Sciences de l'Homme Paris; Stormoken B. Human Rights Terminology in Sciences de l'Human Rights Terminologie in International Law: A Thesaurus. — Dordrecht, Boston: M. Nijhoff, 1987; Словарь прав человека и народов. — М., 1993.